

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

36

Nyíregyháza
2013

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Orosz Atanáz, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.atanaz.hu
atanaz@atanaz.hu

Postacím
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó: Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2013

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

Obbágy László: A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században. Harmadik közlemény.....	7
Forgó András: Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében.....	69
Kárpáti Lászlóné: Demkó Kálmán (1852–1918) élete és munkássága.....	82
Dobos András: Beavatási modellek. A keresztyén iniciáció formái és problematikája Keleten és Nyugaton.....	116
Vincze Krisztián: Megjegyzések a tudományok természetéről.....	133
Marosi István: Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása.....	153
Puskás Bernadett: Az egész alakos Krisztus-ábrázolások egyik sajátos változata: a Megváltó dicsősége.....	174

SUMMARIA

Krisztián Vincze: Bemerkungen zur Natur der Wissenschaften.....	188
Bernadett Puskás: Une version spécifique des représentations de la figure assise du Christ: la gloire du Sauveur (Maiestas Domini – Спас в славе).....	188

RECENZIÓK

Obbágy László – Verdes Miklós (szerk.): Katekumenátus tegnap, ma és holnap (<i>ism. Lukács Imre</i>).....	190
Ruzsa György két kézikönyve (<i>ism. Puskás Bernadett</i>).....	194
Janka György: A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története (<i>ism. Véghseő Tamás</i>).....	199

KRÓNIKA

Beszámolók a 2013. év első félévének eseményeiről.....201

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2012–2013.....217

FORGÓ András

Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében*

TARTALOM: Bevezetés; 1. Batthyány érsek politikai tevékenysége Mária Terézia és II. József korában; 2. A hercegprímás és az 1790–1791. évi országgyűlés; 3. A görögkatolikus eparchiák közjogi státusza a Magyar Királyságban; 4. Batthyány érsek és a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvétele.

Bevezetés

Batthyány József kalocsai, majd esztergomi érsek és a görögkatolikusok kapcsolatával egy nemrég napvilágot látott tanulmány foglalkozik.¹ Dolgozatom a hercegprímásnak mint a magyar rendi politika vezető szereplőjének arra a tevékenységére összpontosít, amelyet a magyarországi görögkatolikus püspökök és káptalanjainak országgyűlési részvételével kapcsolatban kifejtett.² Ennek megértéséhez először meg kell ismerkednünk Batthyány József politikai tevékenységének főbb jellemzőivel, különösen az 1790–1791. évi országgyűlésen vállalt szerepével, majd a Magyar Királyság területén működő görögkatolikus eparchiák közjogi státuszával. Ezután térhetünk át a hercegprímás és a görögkatolikus püspökök, valamint káptalanjainak kapcsolatára. A vizsgálódás évköre Batthyány kalocsai érseki kinevezésétől a II. Lipót rövid uralkodása alatti politikai tevékenységéig terjed, tehát az 1760 és 1792 közötti éveket öleli fel, de az áttekintés középpontjában a téma szempontjából legfontosabb, 1790–1791. évi országgyűlés áll.

* A dolgozat a K 101571 sz. OTKA kutatási projekt támogatásával készült.

1 TÓTH TAMÁS, „Batthyány József érsek és a görögkatolikusok”, in *Athanasiana* 33–34 (2012) 124–133.

2 A görögkatolikus és ortodox püspökök országgyűlési részvételéről összefoglalóan: FORGÓ ANDRÁS, „Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen”, in *Egyháztörténeti Szemle* 11 (2010) 26–47.

I. Batthyány érsek politikai tevékenysége Mária Terézia és II. József korában

A magyar egyháztörténeti szakirodalom Batthyány Józsefet egyöntetűen a 18. század második fele egyik legnagyobb formátumú főpásztorának tartja. Mind rövid erdélyi püspöki működését (1759–1760), mind kalocsai érseki tevékenységét (1760–1776), mind pedig majd negyedszázados esztergomi érseki és hercegprímási ténykedését (1776–1799) elismerő szavakkal illetik a korszak kutatói. Ez főként Meszlényi Antalnak köszönhető, aki részletesen bemutatta a barokk főpap szerteágazó lelkipásztori, mecénási és közéleti tevékenységét.³ Főpapi működését öt követően is többen vizsgálták.⁴

Az országos politika színpadán főként kalocsai érseki kinevezése után találkozunk vele. Az ország második egyházi méltóságaként a kalocsai érseket hagyományosan a rendi politika fontos szereplői között is számon tartották, státusza azonban a primás akadályoztatása vagy széküresedés esetén még inkább felértékelődött. Így jutott fontos szerephez az 1710-es évek közepétől Csáky Imre kalocsai érsek, hiszen a szász-zeitzi herceg, Keresztély Ágost esztergomi érsek elsősorban a Német-római Birodalomban képviselte a Habsburg uralkodó érdekeit.⁵ Batthyánynak is fontos szerep jutott már kalocsai érsekként: Barkóczy hercegprímás élete végén összeütközésbe került az udvar politikájával,⁶ 1765. évi halála után pedig az esztergomi érseki szék tíz évig üresedésben volt. Batthyány tehát már jóval esztergomi érseki kinevezése előtt a magyar katolicizmus vezető személyiségévé vált.

Mint oly sok kortársa esetében, Batthyány József számára is vízvonalstónak bizonyult II. József trónra lépése. Így 1790 előtti politikai tevékenységét is két, egymástól markánsan különböző korszakra oszthatjuk. Az 1760 és 1780 közötti időszakból mindenképpen kiemelkedik az 1764–1765. évi országgyűlésen vállalt szerepe. Az országgyűlés történései ismertek: Kollár Ádám, a bécsi udvari könyvtár vezetője latin nyelvű iratban támadta meg a magyar rendi jogokat, hogy ezzel teremtsen legitimitást Mária Terézia fel-

3 MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945)*, Budapest 1970, 122–146.

4 Lásd a vonatkozó szakirodalmat: CZÉKLI BÉLA, „Batthyány I. József”, in Beke Margit (szerk.), *Esztergomi érsek 1001–2003*, Budapest 2003, 347–354.

5 MÁLNÁSI ÖDÖN, *Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa 1933.

6 BAHLCKE, JOACHIM, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005, 252.

világosult abszolutista intézkedéseinek. Mivel a kétségbevont jogok közül több a katolikus klérust is érzékenyen érintette, az országgyűlésen részt vevő egyháziak egy része, köztük több püspök, sőt maga Barkóczy érsek is Kollár ellen fordult, és addig nem volt hajlandó a gyűlés elején kihirdetett uralkodói előterjesztések támogatására, amíg az udvar be nem tiltja a bécsi könyvtáros munkáját. Ez az elmérgesedett viszony hosszú ideig lehetetlenné tette az országgyűlési munkát, és sok fejfájást okozott az udvarnak.

Bár Batthyány József is elítélően nyilatkozott Kollár művéről, nem csatlakozott az ellenzéki táborhoz, ellenkezőleg: azzal kívánta segíteni az ellentétek kisimítását, hogy rendszeresen tájékoztatta az udvart az országgyűlésen tapasztalható hangulatról.⁷ Az országgyűlés berekesztése után is odaadó híve maradt az uralkodónak, együttműködött a kancelláriával az egyházmegyereform kidolgozásakor, amely ekkor főként jövőendő érseki tartományát érintette.⁸ Bár nem rejtette véka alá afeletti aggodalmát, hogy a felosztás az érseki jövedelmek megkurtítását is magával hozza,⁹ Batthyányt 1780-ig mindenképpen az udvar politikáját támogató főpapok közé kell sorolnunk. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy 1776 elején Mária Terézia őt nevezte ki a hosszú ideje üresedésben lévő primási székbe, két évre rá pedig, ugyancsak uralkodói közbenjárásra, VI. Pius pápa bíborossá kreálta.

Nem a személyiségében bekövetkezett változással, hanem az udvar egyházpolitikájában tapasztalható radikális fordulattal magyarázható az a tény, hogy az új esztergomi érseket néhány év múlva a Habsburg Monarchia egyházi ellenzékének vezetői között találjuk. 1782-ben jelent meg több nyelven is kiadott tiltakozó irata a József uralkodásának első éveiben hozott, a katolikus egyház életét alapvetően befolyásoló intézkedései ellen. Ebben a Szentírásra és az egyházi hagyományra támaszkodva ítéli el II. Józsefnek a szerzetességet korlátozó intézkedéseit, valamint a királyi tetsvényjog felelevenítését, melynek értelmében a pápai bullákat az uralkodó előzetes jóváhagyása nélkül nem lehetett kihirdetni a Habsburgok államaiban.¹⁰

Ezek után nem meglepő, hogy a jozefinista egyházpolitika radikalizálódásával párhuzamosan Batthyány érsek is egyre erőteljesebben

7 BÄHLCKE, 278–279.

8 BORÓVI JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai, rozsnói, szepesi püspökségek alapítása 1776-ban*, Budapest 2000.

9 BÄHLCKE, 297.

10 *Unthertänige Vorstellung des Cardinals Bathyan, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff der kirchlich-politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegensände*, Rom 1782.

küzdött II. József intézkedései ellen. Bár a katolikus klérus egésze távolról sem helyezkedett szembe a jozefinizmussal, sőt egyes egyházi csoportok kifejezetten támogatták József reformjait, főként azok kezdeti szakaszában,¹¹ a hercegprímást a katolikus ellenzék vezéralakjának tekinthetjük. Így tekintett rá a bécsi udvar is. Ez különösen VI. Pius bécsi látogatásakor vált nyilvánvalóvá, amikor a magyarországi püspöki kar a Habsburg Monarchia más, kisebb létszámú és kevésbé szervezett főpapi csoportjaitól eltérően egységesen ítélte el II. József intézkedéseit.¹² Jól mutatja az udvar félelmét a hercegprímástól az a tény, hogy más főpapokkal ellentétben meg sem próbálták távol tartani a bécsi pápalátogatástól, hanem a jozefinizmus másik nagy ellenfelével, Eszterházy Károly egri püspökkel együtt a Szent István Rend nagykeresztjét adományozták neki, így próbálva udvarhű magatartásra bírni a renitens főpapokat.¹³ Nem sok sikerrel.

2. A hercegprímás és az 1790–1791. évi országgyűlés

A jozefinista intézkedések végül kiterjedt ellenállást gerjesztettek Magyarországon, ezért az udvar a kedélyek lecsillapítására tervbe vette az országgyűlés összehívását. Tovább rontotta a helyzetet a török háború, mely kiváló alkalmat nyújtott a vármegyéknek arra, hogy szabotálják az uralkodó rendeleteit.¹⁴ A felkorbácsolt indulatokat az sem csillapította, hogy II. József halála előtt nem sokkal három rendelete kivételével az összes, uralkodása alatti intézkedését megsemmisítette.¹⁵ Így végül öccsére, Péter Lipót főhercegre várt a magyar rendek megnyugtatósa, aki miután II. Lipót néven átvette a birodalom kormányzását, 1790 júniusára országgyűlést hívott össze Budára, és azt is vállalta, hogy ez alkalomból magyar királlyá koronáztatja magát. Döntése rég nem látott politikai erjedést indított el az országban. A magyar rendiség

11 FORGÓ ANDRÁS, „Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában”, in SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN – SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR (szerk.), *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, Budapest 2012. 120–146.

12 ROSKOVÁNYI AUGUSTINUS (ed.), *Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesisticae ab Imperio Civili*, Pestini 1856, III. 258–268.

13 BAHLCKE, 337.

14 HASELSTEINER, HORST, *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*, Wien 1983, 109–216.

15 IFJ. BARTA JÁNOS, *A nevezetes tollvonás. II. Józsefvisszavonja rendeleteit*, Budapest 1978.

ugyanis felismerte, hogy az országgyűlés központi kérdése a jozefinista intézkedések utóélete, valamint a rendek és az uralkodó viszonyának új alapokra helyezése lesz.¹⁶

A jozefinista örökség kérdése különösen aktuális volt a vallásügy tekintetében, hiszen a rendeletek jó része ezt érintette. Bár Lipót már az országgyűlés megnyitása előtt kiadott rendeletében kifejezésre juttatta, hogy változtatni kíván bátyja politikáján, a legfontosabb kérdések, köztük az eltörölt szerzetesrendek visszaállításának ügye, a diétára maradtak.¹⁷ De ezeknél is jobban foglalkoztatta a közvéleményt a türelmi rendelet sorsa. Ennek fontosságát jól mutatja, hogy egyike volt a három olyan intézkedésnek, melyet József nem vont vissza halálos ágyán. Az országgyűlésen múlt, hogy beemelje-e a magyar törvények közé, vagy az uralkodó számos más rendeletével együtt ez is a történelem süllyesztőjébe kerül. Várható volt, hogy az országgyűlésen komoly vitákat fog kiváltani a rendelet sorsa, hiszen alapvető kérdésekben változtatta meg a korábbi gyakorlatot. Az 1781 őszi kiadott rendelet, bár szövege szerint a korábbi törvények és rendeletek talaján állva¹⁸ szabályozta a két bevett protestáns felekezet, valamint az ortodox népesség vallásgyakorlatát, valójában megteremtette a lehetőséget e három felekezet szabad vallásgyakorlata előtt. A rendelet későbbi kiegészítései csaknem teljesen megszüntették a különbséget a korábbi nyilvános és magán vallásgyakorlat között, és már maga a rendelet biztosította a három felekezethez tartozóknak a szabad hivatalviselést. Ezenkívül a házassági ügyekben is több könnyítést tartalmazott.¹⁹

A ma embere semmi kivetnivalót nem talál e rendelkezésekben, de a korabeli katolikus felfogással ellentétben állt a vallások egyenjogúsítása. A trienti katolicizmus egyik alaptétele volt a katolikus vallás egyedül üdvözítő volta, így a katolikus egyházon kívül más vallásfelekezetek csak szükségből megtűrt státuszban lehettek. A török kiűzése után fellángolt vitákban a klérus vezetésével így a protestantizmus lehető legnagyobb mértékű visszaszorításáért küzdött a katolikus többség. Ez olyannyira uralta a század elejének országgyűléseit, hogy a többi politikai témát teljesen hát-

16 A II. József halála utáni helyzetről és az országgyűlés előkészítéséről részletes tájékoztatást ad: MARCZALI HENRIK, *Az 1790/91-diki országgyűlés*, Budapest, I. kötet, 1907.

17 MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Budapest 1934, 67–68.

18 Mindenekelőtt az 1681. évi XXV. és XXVI. törvénycikk, valamint az 1691-ben kiadott és többször megújított Explanatio Leopoldina, végül az 1731. és 1734. évi Carolina resolutio és megújításai.

19 MÁLYUSZ ELEMÉR, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest 1939.

térbe szorította. Ezért III. Károly kivetette a rendekkel ezt a kérdést az országgyűlési tárgyalások közül. Most azonban, a jozefinista örökség sorsáról szóló viták kapcsán újra előkerült, és ismét azzal fenyegetett, hogy az egész országgyűlést uralni fogja.²⁰

Batthyány Józsefnek kettős szerepben kellett fellépnie az országgyűlésen: a magyar katolikus püspöki kar fejeként az ő feladata volt az egyház érdekeinek védelme a diétán, ő volt a katolikus klérus mint rendi csoport vezetője. Másrészt apja, Batthyány Lajos nádor 1765-ben bekövetkezett halála óta az udvar nem töltötte be a nádori tisztséget, így Zichy Károly országbíró mellett a hercegprímásra fontos közjogi feladatok is vártak. E kettős szerep betöltésében segítségére volt, hogy komoly népszerűség övezte a rendi táborban. Egyrészt nem II. József embereként tekintettek rá, mint az 1785-ben kinevezett Zichy országbíróra, vagy Ürményi József-re, aki 1789-ben kapott személynöki megbízatást, nem is említve a reformok egyik legelkötelezettebb támogatóját, Széchényi Ferencet, aki 1785-től a közigazgatás jozefinista átalakítása során létrejött pécsi kerület királyi biztosaként tevékenykedett. Batthyányban azt is értékelték kortársai, hogy határozottan, de békés hangnemben védte az egyház érdekeit, így számítani lehetett rá, hogy megtalálja a kompromisszum útját az új uralkodóval.²¹

Mindazonáltal a hercegprímásnak nem volt könnyű dolga a vallási viták során. A századvég rendisége nem azokat az elveket vallotta, mint a századelőn élt ősei, a felvilágosodás korának eszméi a rendi tábor képviselőire is hatást gyakoroltak. A világi katolikusok többsége úgy gondolta, hogy szakítani kell a korábbi merev protestánsellenes állásponttal, és a rendi szabadságjogok védelme érdekében a felekezeti ellentétek fölött átívelő szövetséget kell kiépíteni. Másrészt a klérus is megosztott volt a vallásügy kérdésében: míg Batthyány és a hozzá csatlakozó mérsékelt egyháziak hajlandóak voltak kompromisszumot kötni a vallásügyben, a Kollonich László kalocsai érsek vezette „keménymag” minden engedménytől elzárkózott. A vita során három pontban nem sikerült meg egyezésre jutni. Az első az áttérés kérdése volt: míg a protestáns rendek és a katolikusok egy része szakítani kívánt azzal a korábbi gyakorlattal, mely büntette a katolikus hit elhagyását, addig a klérus többsége azon

20 SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, „A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben”, in Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.), *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*, Pécs 2009, 87–101.

21 MARCZALI, 62.

az állásponton volt, hogy a Szent István örököséként uralkodó apostoli király nem hagyhatja büntetlenül az aposztáziát. A vegyes házasságok kérdésében is két ellentétes vélemény alakult ki: az előbbi tábor azt kívánta elérni, hogy a gyermekek nemük szerint a szülők vallását kövessék, míg az utóbbiak ragaszkodtak ahhoz, hogy minden gyermek katolikus hitben nevelkedjen. A harmadik vitás pont a protestáns házassági perek illetékessége körül alakult ki: az előbbieket az állami bíróságok illetékességét szerették volna kimondani, mint azt II. József is tette, az utóbbiak viszont ragaszkodtak a katolikus szentszékek illetékességéhez, ahogy azt III. Károly rendeletei rögzítették.²²

E három kérdés mögött valójában a katolikus vallás státuszára vonatkozó különböző szemlélet húzódott meg. A protestánsok és a katolikusok egy része, köztük egyháziak is,²³ azon az állásponton voltak, hogy a katolicizmus ugyan többségi vallás a Magyar Királyságban, így számos előjog illeti meg a többi felekezettel szemben, de kizárólagos államvallás státuszáról le kell mondania, mert ez ellentétes az ország többfelekezettű berendezkedésével. A klérus nagy része és egyes katolikus világiak viszont ragaszkodtak Szent István államának katolikus jellegéhez, és ennek megőrzését várták el az uralkodótól is. A több hónapig tartó vita folyamán a primás végül fontosabbnak tartotta a katolikus érdekek védelmét a kompromisszum keresésénél, így a fenti három kérdésben a merevebb állásponthez csatlakozott. A klérus és a hozzájuk kapcsolódó világiak végül alulmaradtak a küzdelemben, és az országgyűlés a türelmi rendelettel megegyező értelemben szabályozta a vallási kérdést. Nem véletlenül: II. Lipót is kezdettől fogva ezt a megoldást támogatta. A kisebbségnek csak az a lehetősége maradt, hogy a korábbi gyakorlatnak megfelelően felvetesse a törvénycikk szövegébe tiltakozását, ez azonban semmilyen jogi érvénnyel nem bírt.²⁴ Batthyányi, miután látta, hogy a klérus kisebbségben marad álláspontjával, szerette volna elérni az ünneplés formájában kifejezett ellentmondás elhagyását, nehogy táptalajt adjon a későbbi ellenségeskedéseknek. Ennek érdekében 1791. február 5-én szenvedélyes beszédet tartott az országgyűlésben, melyet a nagyobb

22 MARCZALI, 240–268.

23 A nuncius is azt jelentette Rómába, hogy a klérus egy része is a protestánsokkal tart, sőt többen a szabadkőműves páholyokban ülve nem törődnek az egyház ügyeivel. MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 78.

24 „A papságnak és katolikus világi urak valamely részének ellenmondása nem állván ellen, sőt örökre semmi erővel nem bírván...” 1791. évi XXVI. tc.

hangsúly kedvéért nyomtatásban is megjelentetett.²⁵ Törekvése azonban nem járt sikerrel.

3. A görögkatolikus eparchiák közjogi státusza a Magyar Királyságban

Európa többi, katolikus többségű államához hasonlóan a katolikus klérus a Magyar Királyságban közjogi szempontból is kiváltságokat élvezett, és ezeket a kiváltságait a rendiség felbomlásáig többé-kevésbé meg is őrizte. Magyarországon a klérus rendi beágyazottsága különösen erős volt: egyrészt a vármegyék egy részét a területileg illetékes megyéspüspökök vezették „örökös főispánként (perpetuus comes)”, másrészt a központi közigazgatásban (a kancellárián, a kamarában és a helytartótanácsban) fontos tisztségeket is egyháziakkal töltöttek be. Számuk ugyan az 1770-es évektől kezdve mindkét területen csökkent,²⁶ a klérus azonban a rendi korszak végéig – sőt részben még ezt követően is – megőrizte politikai befolyását.

A klérus rendi csoportként elsősorban az országgyűlésen léphetett fel. Itt is erősek voltak a pozíciói: a tételes²⁷ és a szokásjog alapján a katolikus egyházak a diéta mindkét tábláján jelen voltak. A felsőtáblára a megyés- és címzetes püspökök, valamint néhány kiváltságos egyházi testület elöljárója nyert bebocsátást, míg az alsótábla munkájában a káptalanok képviselői és egyes szerzetesrendek elöljárói vehettek részt. A klérus tehát az országos politika mindkét fórumán képviselhette az egyház és az egyházi rend érdekeit. A török kiűzése után az Erdélyi Fejedelemség ugyan továbbra is megőrizte különállását, így az itt székelő megyéspüspök és az egyházi intézmények képviselői a Fejedelemség rendi gyűlésén jelentek meg, az újr alapított magyar- és horvátországi egyházi intézmények, mindenekelőtt a visszatelepült szerzetesrendek azonban a század elején az egyházi rend számának gyarapodását eredményezték a Magyar Királyságban.²⁸ Mária Terézia egyházmegeyereformja pedig a politikai életbe bekapcsolódó egyháziak bővüléséhez is hozzájárult.

25 *Beszédje ő Eminenciájának, Batthányi József Kardinális, és Ország Prímásának, 1791-dik Esztendőben, Böjt más havának 5-dik Napján tartott Ország Gyűlésében. A' midőn az Új Törvénynek a' Vallás dolgában közben tett Ellen-mondása ujjolag kérdésben vétetődnék*, Pozsony 1791.

26 BÄHLCKE, 308–323.

27 Az 1608. évi koronázás utáni I. tc. foglalkozott részletesen az országgyűlés összetételével. Ezt követően is születtek törvénycikkek egyes egyháziak országgyűlési részvételéről.

28 FORGÓ ANDRÁS, „A 18. század elején visszatérő szerzetesi közösségek, mint a magyarországi rendi politika új szereplői”, in *Századok* 143 (2009) 1105–1122.

Az uralkodónő 1776. és 1777. évi, a latin egyházmegyéket érintő reformjai nyomán öt új római katolikus püspökség jött létre: a szepesi, a rozsnyói és a beszercebányai, valamint a székesfehérvári és a szombathelyi. Ehhez az uralkodónő szándékának megfelelően székeskáptalan is szerveződött. Mivel az Apostoli Szentszék az összes új egyházmegyét kanonizálta, az új püspökségek a kezdeti helyi ellenállás után gond nélkül betagozódtak a magyar katolikus egyházszerkezetbe.²⁹ Ugyancsak Mária Terézia reformja következtében jelent meg a három magyarországi görögkatolikus püspökség is: a munkácsi, a váradi és a kőrösi.³⁰ Hiába rendelkezett mindhármuk hosszú, Munkács esetében több évszázados³¹ előtörténettel, közjogi és egyházi értelemben az 1771., illetve 1777. évi felállításuktól tekinthetünk úgy rájuk, mint a katolikus egyházszerkezet tagjaira. Ami közjogi státuszukat illeti, ennek tisztázása a kortársak számára nem volt egyértelmű. Ez az egyházi jogi küzdelmek mellett a korabeli jogi gondolkodásból eredeztethető. A tételes jog ugyan rendelkezett a katolikus püspökök közjogi helyzetéről, 1608-ban azonban, amikor az ezt szabályozó törvénycikk megszületett, még nem zajlottak le az uniós mozgalmak Magyarországon, vagyis a Királyság területén még nem voltak görögkatolikus püspökök. Ezt követően egészen 1771-ig, illetve 1777-ig rendezetlen volt a püspökök jogi helyzete a területileg illetékes római katolikus megyéspüspökkel fennálló joghatósági viták miatt. Különösen az országgyűlési részvételük szempontjából pedig fontos hozzátennünk, hogy 1765 után sem Mária Terézia, sem fia nem hívott össze országgyűlést a Magyar Királyságban. Tehát sem a tételes jog, sem pedig a korszakban legalább akkora jelentőségűnek tartott szokásjog nem szabályozta kifejezetten a görögkatolikus püspökök közjogi helyzetét. Így ez a feladat az 1790-1791. évi országgyűlésre várt.

4. Batthyány érsek és a görögkatolikus egyházi országgyűlési részvétele

A prímás még az országgyűlés megnyitása előtt tisztázni kívánta a Mária Terézia uralkodása alatt végbement egyházszerkezeti változások közjogi következményeit, ezért már 1790 áprilisában kérvényezte a Magyar Udvari

29 HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 302–303.

30 PIRIGYI, II. 14–15; 42–43; 59–60.

31 HODINKA, 176–251.

Kancelláriától az új egyházfők és a káptalanok képviselőinek meghívását. Beadványában azonban csak a római katolikus főpapokkal és székeskáptalanokkal foglalkozott, a görögkatolikusokat meg sem említette.³² Pálffy Károly kancellár viszont fontosnak tartotta ennek a kérdésnek a tisztázását is, ezért kikérte a prímás véleményét kifejezetten a görögkatolikusokkal kapcsolatban. A három új eparchia püspökének és a két káptalan³³ képviselőinek meghívását azonban Batthyány prímás nem támogatta. Azzal érvelt, hogy a görögkatolikus püspökök sohasem tartoztak az első rendhez, ezt sem egyházi, sem pedig társadalmi helyzetük nem indokolta. A püspökök ugyanis nem önálló egyházmegyét kormányoznak, mivel eparchiáik római katolikus egyházmegyék területén fekszenek, ők maguk csak a megyéspüspökök kisértői.³⁴ Társadalmi státusuk alapján sem tekinthetők nemesi jogállásúaknak,³⁵ így emiatt sem vehetnek részt az országgyűlés munkájában.³⁶

Batthyány érsek első látásra megdöbbentő álláspontja mögött egyértelműen a római katolikus főpapságnak a görögkatolikusokkal kapcsolatos általános korabeli felfogása húzódik meg. Mint azt a témára vonatkozó szakirodalom részletesen tárgyalja, a római klérus ugyan támogatta a Magyar Királyság területén élő ortodox keresztény lakosság unióját Rómával, őket az egység létrejötte után azonban másodrendű katolikusoknak tartotta, egyrészt azért, mert nem a trienti zsinat szellemiségét tükröző latin rítust követik, másrészt mivel fennállt a veszély, hogy visszatérnek a „szizmába”.³⁷ A római katolikus püspöki kar nem támogatta az önálló püspöki joghatósággal rendelkező görögkatolikus eparchiák alapítását, ez mindhárom püspökség esetében egyértelműen nyomon követhető. Munkács vonatkozásában Eszterházy Károly mozgatott meg minden követ a

32 Pozsony, 1790. április 29. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Acta generalia (a továbbiakban: MNL-OL A 39), 5811/1790.

33 A munkácsi és a váradi káptalanról van szó. A kőrösi káptalan ekkor még nem létezett, azt csak 1846-ban szervezték meg. PIRIGYI ISTVÁN, „Kőrösi görög katolikus püspökség”, in DIÓS ISTVÁN (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 2002, VII. köt., 370–371.

34 A forrás nem a megszokott vicarius (helynök), hanem a subsidiarius (kisértő) kifejezést használja.

35 Itt a libertinus kifejezés szerepel, amely a korszakban bizonyos kiváltságokat élvező paraszti réteget jelentett.

36 Pálffy kancellár előterjesztése Batthyány érsek álláspontjáról. Bécs, 1790. május 25. MNL-OL A 39, 7433/1790.

37 VÉGHSEŐ TAMÁS, „...mint igaz egyházi ember”. *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza 2011, 140–143.

joghatóságától független munkácsi püspök működése ellen,³⁸ Váradon további konfliktushelyzetet teremtett, hogy a római és a görögkatolikus főpásztor székhelye ugyanabban a városban volt, ráadásul a bizánci rítusú eparchia felállításával a latin püspökség híveinek háromnegyedét elvesztette.³⁹ A kőrösi eparchia megszervezése a zágrábi püspök jogait sértette, és itt a másik két görögkatolikus püspökséghez képest lényegesen kevesebb, összesen csak mintegy hétezer bizánci rítusú hívő élt. Így később, a napóleoni háborúk okozta változások miatt még az eparchia megszüntetése is felmerült.⁴⁰ De sokáig az Apostoli Szentszék is szükségtelennek tartotta az önálló görögkatolikus püspökségek felállítását, és ennek hátterében elsősorban szintén a Rómával egységre lépett bizánci rítusúakkal szembeni bizalmatlanság állt. A görögkatolikus püspökségek megszervezése a bécsi udvar és kifejezetten Mária Terézia következetes, ellentmondást nem tűrő politikájának eredménye.⁴¹

A kancelláriát azonban a fenti egyházi szempontok nem befolyásolták álláspontja kialakításában, így Pálffy kancellár Batthyány prímás érveivel vitába szállva a három görögkatolikus püspök meghívását javasolta az uralkodónak. A közjogi érvek ugyanis e döntés mellett szóltak. Pálffy szerint az uralkodó főkegyúri joga nem korlátozódott a latin rítusú egyházszervezetre, és a megyéspüspökök országgyűlési részvételét szabályozó törvényi rendelkezést sem lehetett csak a római katolikus püspökökre szűkíteni. Mivel a görögkatolikus eparchiák földadományban részesültek, ezért a püspöki javadalmak birtokosai nemesi jogállásúak, tehát ezért is megillette őket az országgyűlési részvétel. Új szempontot jelentett Pálffy érvrendszerében, hogy a görögkatolikus főpásztorok távolmaradása esetén híveik is képviselő nélkül maradnának, ez pedig egy jelentős számú népesség kizárását jelentené a politikai életből. A két görögkatolikus káptalan meghívását azonban Pálffy sem tartotta jogszerűnek, mert ezek nem rendelkeztek földbirtokkal.⁴²

Batthyány érsek magatartását a korabeli főpapság és a görögkatolikusok viszonyának tudatában tehát nem tekinthetjük meglepőnek. Az országgyűl-

38 HODINKA, 605–621.

39 PIRIGYI, II. 42.

40 PIRIGYI, II. 14–18.

41 JANKA GYÖRGY, „A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a kőrösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775–1777)”, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2* (1998) 109–115.

42 A kancellár már hivatkozott előterjesztése: MNL-OL A 39, 7433/1790.

lés megnyitása utáni, korábban ismertetett éles vallási küzdelem azonban indokolttá tehetta, hogy a klérus új tagok bevonásával erősítse pozícióit. Talán erre utal az a tény is, hogy amikor a munkácsi káptalan képviselői az országgyűlés megnyitása után két nappal, 1790. június 8-án felkeresték a prímást budai szállásán, ő kifejezetten szívélyesen fogadta őket, sőt azt is nyomatékosította, hogy már elrendeződött püspökük országgyűlési részvételének kérdése: nemsokára megkapja a királyi meghívót. Eszterházy Károly egri püspök viszont ekkor is elutasító volt a munkácsiakkal.⁴³ És bár később is vitát gerjesztett a görögkatolikus püspökök országgyűlési részvétele,⁴⁴ végül is mindhármuknak sikerült elfoglalniuk az őket megillető helyet a felsőtáblán.⁴⁵

A görögkatolikus püspökök be is kapcsolódtak az országgyűlésen zajló vallási küzdelmekbe, mindhárom püspök, Bacsinszky András munkácsi, Darabant Ignác váradi és Bastašić Jozafát kőrösi püspök is támogatta a klérus törekvéseit a katolikus vallás pozíciójának megtartásában. Ők is aláírták azt az uralkodónak címzett feliratot, mely tiltakozott a katolikus vallásra sérelmes engedmények ellen, Darabant Ignác pedig a feliratot kézbesítő küldöttségnek is tagja volt.⁴⁶ Bacsinszky püspök az országgyűlésen is felszólalt a katolikus vallás védelmében.⁴⁷ Sőt végül a két káptalan is bekapcsolódhatott a rendi gyűlés munkájába: a munkácsiak 1791. július 9-én kapták meg a királyi meghívót, követek augusztus 13-án léphettek be az alsótáblára,⁴⁸ a káptalan egy képviselője pedig az országgyűlés után működő, a vitás kérdéseket rendezni hivatott vallásügyi rendszeres bizottság

43 Buda, 1791. június 11. A levél másolata: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszászi Fiók, A munkácsi görögkatolikus püspökség levéltára, Protocollum Actorum Capituli Munkácsiensis respicientium generalem Regni Hungariae dietam anno 1790 celebratam (a továbbiakban: KTÁL 151. 5/160), fol. 7r–8r.

44 Erre utal a kancellár júliusi jelentése: MNI-OL A 39, 10891/1790.

45 MARCZALI, II. 199.

46 *Examen Cathalogi D. Catholicorum in Comitibus Regni Sessione et Voto gaudentium Typis in publicum Nuper prolati, ut appareat, quinam ex illis Repraesentationem in Benigni Rescripti Regii pro Augustanae, et Helveticae Confessionum Exertitii libertate editi, merito, Sacratissimae Suae Majestati exhibitam, in Conventu apud Excellentissimum Dominum Colocensem Archiepiscopum die 30 gbris 1790. habito, subscripserint, aut non cubscripserint*, Hn. én.

47 Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges Ildik Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétegett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján bé-fejezett magyar országgyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az országgyűlésének fő-vigázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1791. 306–307.

48 KTÁL 151. 5/160. fol. 12r–15r.

tagja lett.⁴⁹ Ezzel távolról sem ért véget az a küzdelem, melyet a római katolikus káptalanokkal megegyező jogaik kivívásáért folytattak, de legkésőbb az 1796. évi országgyűlésen mind a munkácsi, mind pedig a váradi káptalan követői az őket megillető helyet foglalhatták el az alsótáblán, ezzel is demonstrálva, hogy ők is a katolikus klérus teljes jogú tagjai.⁵⁰ A három görögkatolikus püspök és a két székeskáptalan tehát Batthyány érsek kezdeti elutasító magatartása ellenére az 1790-es években közjogi szempontból egyenrangúvá vált a római katolikus klérus hasonló státuszú tagjaival. Egyházi egyenjogúságuk azonban még sokáig váratott magára.

49 1791. évi LXVII. tc.

50 Naponként-való jegyzései az 1796dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászár, magyar, és tseh ország koronás királlyá által Posony szabad királlyi várassában Szent-András havának 6dik napjára rendeltt magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képpen magyar nyelven irattattak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak. Pozsony, 1796. XIV.